

Retningslinjer for dokumentlevering til lånere utenfor egen institusjon (fjernlån): rapport fra en arbeidsgruppe utnevnt av UHR-Bibliotek

Retningslinjer for dokumentlevering til lånere utenfor egen institusjon (fjernlån): rapport fra en arbeidsgruppe utnevnt av UHR-Bibliotek

September 2021

Rapport fra arbeidsgruppen, 29.09.2021

Høgskole- og universitetsbibliotek i Norge har alltid hatt et godt samarbeid. Det gjelder ikke minst innen dokumentlevering, der fjernlån mellom institusjonene har vært en viktig del av den tjenesten vi yter til våre primærbrukere, studenter og ansatte ved egen institusjon. Men hva med brukere utenfor UH-sektoren som har et behov for tilgang til våre tjenester? Skal vi bruke våre ressurser til å betjene alle som trenger vår hjelp? Hvor går grensen for vårt ansvar for brukere utenfor egen institusjon? Hvordan ser vi på vår rolle innen livslang læring?

For å belyse disse problemstillingene etablerte UHR-B i 2021 en arbeidsgruppe som ble bedt om å utarbeide en rapport med anbefalte retningslinjer. Rapporten tar utgangspunkt i følgende problemstilling:

Hvilke tjenester skal bibliotek innen UH-sektoren yte til brukere fra andre UH-institusjoner og til brukere utenfor UH-sektoren?

Forfattere

Jorunn Alstad, Mona Henriksen, Mariann Løkse, Anne-Gry Skonnord og Torunn Skofsrud
Boger

Siter som:

Alstad, J., M. Henriksen, M. Løkse, A.-G. Skonnord og T.S. Boger (2021) Retningslinjer for dokumentlevering til lånere utenfor egen institusjon (fjernlån): Rapport fra arbeidsgruppe utnevnt av UHR-Bibliotek. Universitets- og Høgskolerådet.

Lisens

Rapporten utgis av Universitets- og høgskolerådet under en Creative Commons Navngivelse 4.0-lisens (CC-BY).

Innhold

Innledning	3
Føringer i tiden.....	5
Utlån til eksterne brukergrupper	7
Tilgang til lokaler og fysiske og digitale samlinger for brukere fra andre institusjoner.....	7
Bestilling av dokument/innlån fra andre institusjoner for brukere fra andre institusjoner/enkeltpersoner	9
Elektroniske ressurser – fordeler og ulemper for eksterne brukere	10
E-tidsskrifter og e-bøker	10
Nasjonale avtaler	10
Samarbeid om e-tidsskriftavtaler	10
Digital pliktavlevering.....	10
Samarbeid med folkebibliotek.....	11
Konsekvenser for bibliotekene	12
Økonomiske konsekvenser	13
Diskusjonspunkter.....	13
Anbefalinger.....	15
Referanser.....	16

Innledning

Høgskole- og universitetsbibliotek i Norge har alltid hatt et godt samarbeid. Det gjelder ikke minst innen dokumentlevering, der fjernlån mellom institusjonene har vært en viktig del av den tjenesten vi yter til våre primærbrukere, studenter og ansatte ved egen institusjon. Men hva med brukere utenfor UH-sektoren som har et behov for tilgang til våre tjenester? Skal vi bruke våre ressurser til å betjene alle som trenger vår hjelp? Hvor går grensen for vårt ansvar for brukere utenfor egen institusjon? Hvordan ser vi på vår rolle innen livslang læring?

For å belyse disse problemstillingene etablerte UHR-B i 2021 en arbeidsgruppe som ble bedt om å utarbeide en rapport med anbefalte retningslinjer. Rapporten skulle ta utgangspunkt i følgende problemstilling:

Hvilke tjenester skal bibliotek innen UH-sektoren yte til brukere fra andre UH-institusjoner og til brukere utenfor UH-sektoren?

Mandatet var som følger:

“Gruppen skal vurdere begrensninger og muligheter samt økonomiske og ressursmessige konsekvenser av følgende:

- *Tilgang til lokaler og fysiske og digitale samlinger for brukere fra andre institusjoner*
- *Bestilling og fornying av lån fra egen samling for brukere fra andre institusjoner*
- *Bestilling av dokument fra andre institusjoner for brukere fra andre institusjoner*

Gruppen skal levere en rapport med forslag til retningslinjer til UHR-Bibliotek innen 1. oktober 2021.”

Gruppen har bestått av følgende medlemmer:

Jorunn Alstad – NTNU

Mona Henriksen – UiS

Mariann Løkse – UiT

Anne-Gry Skonnord – UiO

Torunn Skofsrud Boger – HiØ

Gruppen har hatt flere møter i Zoom gjennom våren og høsten 2021 og har hatt en flat struktur. Jorunn Alstad har vært praktisk koordinator for arbeidet.

Arbeidsgruppen ble ved oppstart av dette arbeidet kontaktet av «Nettverk for små UH-bibliotek i Oslo-området» som uttrykte at små UH-bibliotek har viktige bidrag til diskusjonen om tilgang til fysiske lokaler, tilgang til fysiske og digitale samlinger, samt fjernlån, fordi disse ser andre muligheter og utfordringer i dette. På bakgrunn av dette foreslo de at arbeidsgruppen burde ta direkte kontakt med mindre institusjoner for å innhente deres

synspunkter underveis, samt at det burde legges opp til en åpen høringsrunde blant alle UHR-B-institusjonene før rapporten ferdigstilles.

Gruppen har valgt å ha et overordnet og prinsipielt fokus på oppgaven og har ikke gått ut i fagmiljøet og identifisert hva som er praksis i de enkelte bibliotekene. Gruppen diskuterte innspillet fra nettverket og ga tilbakemelding om at vi vil ta de små UH-bibliotekenes behov med i grunnlaget, og at vi vil oppfordre til at den ferdige rapporten blir sendt på en høringsrunde der også de små bibliotekene vil kunne komme med innspill. Det er også notert at arbeidsgruppen har et medlem fra Høgskolen i Østfold, som med sine 15 bibliotekarer er et relativt lite bibliotek i denne sammenhengen.

Prosjektet er fundamentert på det felles samfunnsoppdraget som både fag- og folkebibliotek deler – å fremme opplysning og utdanning. Arbeidsgruppen har gjennom alle diskusjoner hatt fokus på hvordan vi kan sikre brukeren mest mulig tilgang til materialet, uavhengig av hvor boka befinner seg. Vi er opptatt av at brukerne skal slippe å vite mye om hvilke begrensninger og muligheter vi har. Arbeidet med denne rapporten har foregått i konteksten av en pandemi, hvor det ble ekstra tydelig hvor sårbart denne tilgjengeligheten er for eksterne. I perioder med fullstendig nedstenging kunne ikke bibliotekene tilby tjenester til eksterne, ofte begrenset av institusjonstilknypning og digitale tilganger som FEIDE. Vi ønsker også innledningsvis å peke på at tradisjonelt fjernlån er ressurskrevende. Effektivisering gjennom teknologi er ønskelig, og det er forhåpninger knyttet til at dette kan åpne muligheter for å utvide tjenestetilbudet også overfor eksterne. Det er også forventninger knyttet til stadig åpnere tilganger til tidsskrifter, monografier og antologier knyttet til utviklingen innen åpen forskning.

De fleste fagbibliotek opererer med et skille mellom egne brukere og andre. I denne rapporten opererer vi derfor med begrepene *primærbrukere* (institusjonenes egne studenter og ansatte) og *eksterne brukere* (alle andre, inkludert studenter/ansatte ved andre institusjoner, folkebibliotek, privatpersoner m.m.).

UHR har 32 medlemsinstitusjoner: ti universiteter, ni vitenskapelige høyskoler og 13 akkrediterte høyskoler. De fleste av disse har en bibliotekjeneste som stort sett blir finansiert av offentlige midler. Både NTNU, UIS, UiT og UiB skriver spesifikt på sine nettsider at de er offentlige bibliotek. UiO skriver dette i wikipedia-artikkelen om biblioteket. Andre er mer restriktive og vektlegger at de er en ressurs primært for egne brukere, men også disse poengterer ofte at biblioteket kan benyttes av eksterne brukere.

Føringer i tiden

Livslang læring, fleksibel læring og læring hele livet er begreper som diskuteres både i UH-sektoren og blant politikere. I 2019 kom NOU-en *Lærekraftig utvikling: Livslang læring for omstilling og konkurransevne*. Fokuset på at læring er en prosess som pågår hele livet, og at samfunnet har behov for en kontinuerlig oppdatering av kunnskap og kompetanse, er viktige faktorer å ta med seg i planlegging av blant annet nasjonale og lokale bibliotekstjenester. «Vi trenger en kompetansemodell der vi lærer hele livet – men jobber underveis.» (NOU 2019:12, s.13) NOU-en foreslår at det skal bli enklere å ta etter- og videreutdanninger mens man er i arbeid. Det innebærer både kortere og mer fleksible kurs innen høyere utdanning og muligheten til å ta utdanning der man bor.

I en pressemelding fra regjeringen 17.06.2021 presiseres fokuset på å øke kompetansen i hele landet, blant annet ved hjelp av desentraliserte og fleksible studietilbud. «Dette handler om å sørge for at utdanningstilbud er tilgjengelige for folk der de bor og lever» uttaler forsknings- og høyere utdanningsminister Henrik Asheim. For biblioteksektoren innebærer dette en organisering og en infrastruktur som tillater at våre tjenester er tilgjengelige og relevante for folk «der de bor og lever». Det sier seg selv at dette ikke kan løses ved å opprette flere fagbibliotek, men heller styrke samarbeidet mellom fagbibliotek og det allerede eksisterende nettverket av folkebibliotek over hele landet. Her er det viktig å holde brukeren i fokus, og at bibliotekene er sin rolle som offentlig finansierte institusjoner bevisst. Videre er det avgjørende å se på rammene for samhandling og finne ut hvilket handlingsrom vi har til å gjøre valg rundt tjenester til eksterne.

Fokuset på livslang læring berører flere punkter som er relevante for biblioteksektoren, blant annet kildekritikk, læringsstrategier og informasjonskompetanse, men også tilgangen til faglitteratur, både direkte fra egen institusjon og fjernlån via for eksempel lokale folkebibliotek. En av problemstillingene som dukker opp er hvem som har ansvaret for å levere faglitteratur til alle som ønsker faglig oppdatering. Alle som er tatt opp ved et universitet eller en høyskole har som regel god tilgang til digital faglitteratur. De fleste bibliotek i UH-sektoren har i tillegg ordninger der de bestiller inn fra andre bibliotek det de ikke selv har tilgang til. Dette er særlig de små fagbibliotekene avhengige av.

I Nasjonal bibliotekstrategi 2020-2023 «Rom for demokrati og dannelse» fra Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet legges en «framtidsrettet biblioteksektor der folkebibliotek, skolebibliotek og universitets- og høyskolebibliotek skal sees i sammenheng», til grunn for strategien. Målet er at alle bibliotek skal være felles rom for demokrati og dannelse. Strategien understreker også at universitetene og høyskolene har et lovpålagt formidlingsoppdrag og en forutsetning for dette er at bibliotekene bidrar: Fag og forskningsbibliotekene skal være åpne og utadrettede – enten det er overfor privatpersoner med egne interesser, arbeidstakere som ønsker å heve sin kompetanse, lærere som forbereder temadager eller bedrifter som trenger påfyll til pågående

prosjekter.” Fag og forskningsbibliotekene skal altså i all hovedsak ikke utøve store forskjeller på brukere – vi skal være et kunnskapshus for alle. Når det gjelder fag- og forskningsbibliotek legger strategien vekt på at tilgjengeligheten både for fysisk og digitalt materiale må styrkes for allmenheten. Når det gjelder tilgang til digitalt materiale har både Nasjonalbibliotek og alle bibliotekene et ansvar for å utvikle løsninger for åpen tilgang.

Universitets- og høyskoleloven (LOV-2005-04-01-15) nevner ikke bibliotek tjenester. Universiteter og høyskoleers samfunnsoppdrag er å a) tilby høyere utdanning på høyt internasjonalt nivå, b) utføre forskning og kunstnerisk utviklingsarbeid på høyt internasjonalt nivå, c) formidle kunnskap om virksomheten og utbre forståelse for prinsippet om faglig frihet og anvendelse av vitenskapelige og kunstneriske metoder og resultater, både i undervisningen av studenter, i egen virksomhet for øvrig og i offentlig forvaltning, kulturliv og næringsliv og d) bidra til en miljømessig, sosial og økonomisk bærekraftig utvikling. § 1-3 gir en oversikt over universiteter og høyskoleers oppgaver. Her nevnes “bidra til livslang læring og tilby etter- og videreutdanning”. I § 3-8 Undervisning slås det fast at “forelesninger er som hovedsak offentlig”. Dette kan sies å gi føringer for åpne dører til forelesningslokaler, men adgang til bibliotek tjenester og leseplasser nevnes ikke.

Utlån til eksterne brukergrupper

UNIT har hentet ut utlånstall fordelt på brukergrupper fra Alma Analytics for bibliotek i UH-sektoren som deltar i konsortiet. Eksterne enkeltpersoner utgjør den tredje største brukergruppen i UH-bibliotekene, etter institusjonenes studenter og ansatte. Bibliotekene har ulik praksis for å navngi sine brukergrupper, og UNIT har her slått sammen alle kategorier med eksterne enkeltpersoner til brukergruppen "enkeltpersoner utenfor institusjonen".

I 2019, siste normalår før pandemien, sto eksterne enkeltpersoner for kun 5,6 % av det totale antallet lån. Legger vi sammen antall utlån fra egne samlinger til alle brukergrupper unntatt egne ansatte og studenter, gikk 6,36 % av 1 206 866 utlån i 2019 til eksterne.

År	Aktive lån					Totalt antall lån
	Annet	Bibliotek	Egne ansatte	Egne studenter	Enkeltpersoner utenfor institusjonen	
2020	1 392	3 404	165 132	560 368	42 529	772 825
2019	2 581	5 838	231 194	898 951	68 302	1 206 866
2018	4 648	7 764	237 710	895 163	80 221	1 225 506
2017	5 198	9 596	242 644	869 606	98 339	1 225 383

Utlånet av fysiske dokumenter i fag- og forskningsbibliotek går noe ned, og er en naturlig følge av overgangen til elektroniske ressurser. Antallet nedlastinger fra fulltekstdatabaser har økt betydelig gjennom flere år og flater nå noe ut, (jmfør statistikk fra SSB). Nedlastinger fra institusjonsarkiv har hatt en jevn økning.

Tilgang til lokaler og fysiske og digitale samlinger for brukere fra andre institusjoner

Mange av UH-bibliotekene er offentlige biblioteker og dermed åpne for allmennheten. Dette innebærer at alle kan besøke biblioteket, bruke lesesalen der, få tilgang til de digitale ressursene (gitt at gjesteinnlogging er mulig), og også benytte/låne bøker fra samlingen. Denne muligheten er ikke alltid like godt kjent i befolkningen, og kunne nok gjerne vært bedre markedsført. Det kan være mange årsaker til at brukere oppsøker et annet fagbibliotek enn det de selv tilhører. Det kan være at de er studenter (fjernstudenter) ved en institusjon, men bor i nærheten av en annen. Det kan være at de ikke tilhører noen institusjon selv, men vil oppdatere seg faglig på egen hånd, eller ønsker tilgang til informasjon om et spesielt tema. Det kan være at det lokale folkebiblioteket ikke har

ressurser/kompetanse til å hjelpe i like stor grad som et fagbibliotek, eller at en person vil lete/bla i samlingen selv. Ordningen har imidlertid noen begrensninger:

- Ikke alle bibliotek i UH-sektoren er like åpne, og ikke alle har gjesteinnlogging for tilgang til digitale ressurser for eksterne. Muligheter til utskrift varierer også.
- Ordningen gir et fortrinn til de som tilfeldigvis bor eller jobber i nærheten av et UH-bibliotek, og skaper dermed et skille mellom de i befolkinga som har et fagbibliotek i nærheten, og de som ikke har det. Dette er en av årsakene til det er behov for gode muligheter for fjernlån for eksterne brukere.
- For små og/eller spesialiserte fagbibliotek kan det være ressurskrevende å skulle betjene eksterne brukere, i tillegg til egne studenter og ansatte.
- Det er usikkert hvorvidt det er vanlig å åpne for andre tjenester for eksterne, for eksempel deltakelse i fagbibliotekenes kursvirksomhet, men dette er antakelig ikke en aktuell problemstilling foreløpig.
- Utbredelsen av meråpne fagbibliotek innebærer ofte tilgang via adgangskort. Da begrenses tilgangen for eksterne til den betjente åpningstida, noe som kan være vanskelig for eksterne som er i arbeid og er avhengig av å besøke biblioteket etter normal kontortid. Under pandemien har vi også sett at tjenester til eksterne brukere har blitt kraftig redusert.

For de fleste større fagbibliotek i sektoren utgjør denne brukergruppen forholdsvis lite ekstraarbeid. Dette skyldes nok først og fremst at de fleste benytter seg av sitt studiebibliotek, eventuelt sitt lokale folkebibliotek. I tillegg kommer nok det faktum at ordningen er lite kjent.

Om man ser for seg at behovet for etter- og videreutdanning, samt generell økt faglig kompetanse, vil øke framover, er det viktig å opprettholde ordningen med walk-in use (tilgang til digital litteratur gjennom IP-adresser på campus uten krav til institusjonstilknytning eller passord) for eksterne, både de som tilhører en annen institusjon, og de som ikke er tilknyttet et studiested. Det gir en stor del av befolkningen en mulighet til å gjøre seg kjent med nødvendig faglitteratur, og fører til bedre utnyttelse av våre samlinger. For den delen av befolkinga som ikke har mulighet til dette, ser vi for oss at folkebibliotekene fortsatt vil være en viktig samarbeidspartner, både via fjernlån, og ved at folkebibliotekene har tilstrekkelig kompetanse til å hjelpe sine brukere med å finne kvalitetssikret faglitteratur. Potensialet for utviklingen av samarbeidet behandler vi videre i avsnittet om Samarbeid med folkebibliotek (s. 11), men peker her på at det kan være problematisk om fagbibliotekene setter begrensninger på hvilken type faglitteratur som kan lånes ut til andre institusjoner, for eksempel folkebibliotek, som aldri vil kunne tilby samme mengde og utvalg av faglitteratur som UH-bibliotekene.

Bestilling av dokument/innlån fra andre institusjoner for brukere fra andre institusjoner/enkeltpersoner

Eksterne brukere deles gjerne i to grupper: eksterne brukere fra andre utdanningsinstitusjoner og enkeltpersoner som ikke er knyttet til en slik institusjon.

Alle bibliotek i UNIT-konsortiet har sin egen brukerbase og lånere som ønsker å låne ved et annet bibliotek enn sitt "eget" må registrere seg på nytt ved hvert bibliotek. I den prosessen kan "det andre" biblioteket velge å gi den nye låneren et brukernavn og passord som gir muligheter for egenfornyning, reservering og bestilling (der bibliotek tillater bestilling av bøker i egen samling)

Dette er en aktuell problemstilling ved flere bibliotek, spesielt de som ligger i nærheten av en annen institusjon. For en bruker som befinner seg ved eller i nærheten av en annen institusjon enn den hen tilhører og som har materialet som etterspørres, er dette en enkel og praktisk løsning. Det går raskere å få litteraturen og det fører til mindre sending av post mellom bibliotek. Det er verdt å nevne at lånere da selv må velge hvilket bibliotek hen registrerer seg i, før bestilling. I den perioden vi nå har vært igjennom med større grad av digital undervisning og bruk av hjemmekontor, er denne problemstillingen blitt aktualisert, kanskje spesielt for studenter og ansatte. Vi vet også at det er både studenter og ansatte som i perioder arbeidet ved en annen institusjon enn sin egen og ønsker å bruke biblioteket der.

For begge disse gruppene gjelder det at de i hovedsak ikke kan bestille bøker direkte fra en annen institusjon, men må gå via hhv. sin egen institusjon eller via sitt lokale folkebibliotek. En enkeltperson som kommer inn på et fagbibliotek vil altså som regel ikke kunne få bestilt et innlån, men blir da henvist til folkebiblioteket. Hvis bibliotek skulle å ønske å tilby en slik tjeneste for eksterne brukere, må biblioteket velge å registrere et Resource Sharing bibliotek i Alma. Erfaringsmessig vet vi at mange fagbibliotek har begrensninger på hva de låner ut til eksterne brukere, og de aller færreste foretar egne innlån for å låne ut til eksterne. Begrensninger kan ofte være på enkelte samlinger, for eksempel pensumlitteratur, læremiddelsamlinger, specialsamlinger (noter m.m. og eldre litteratur). Noen av disse har naturlige begrensninger. Det er for eksempel ikke hensiktsmessig å sende skjørt, eldre materiale fram og tilbake i posten. Andre samlinger, som pensumlitteratur, har begrensninger for være mest mulig tilgjengelig for egne brukere.

Elektroniske ressurser – fordeler og ulemper for eksterne brukere

Overgangen til elektroniske ressurser innebærer både fordeler og ulemper for eksterne brukergrupper. De fleste e-ressursavtaler tar høyde for at personer uten institusjonstilknytning kan benytte ressurser i abonnement, men denne muligheten har begrensninger. Etablert praksis for tilgang er walk-in use, som innebærer krav om fysisk tilstedeværelse i lokalene til institusjonen som har abonnement. Det er ingen tegn til at det utvikles alternative autentiseringsmetoder og dreiningen mot åpen tilgang (open access) tar tid.

E-tidsskrifter og e-bøker

Tilgangen til tidsskrifter har generelt blitt bedre for alle brukergrupper etter overgangen til e-tidsskrifter. Antallet tilgjengelige tidsskrifter har økt betraktelig, med tilgang både via walk-in use og mulighet for å bestille artikler via lokalt bibliotek. Overgangen til e-bøker skaper imidlertid større utfordringer for personer uten institusjonstilhørighet. Antallet trykte bøker i bibliotekene reduseres, og read and publish-vilkår som sikrer åpent innhold er ikke en del av e-bokavtaler. En konsekvens av overgangen til e-bøker er dermed økt pågang på fjernlånstjenester. Plan S arbeider for tiden med en veileder som skal gjøre bøker og andre typer materiale mer åpent tilgjengelig. Det er flere initiativer på området, for eksempel <https://www.oopen.org/librarians>, hvor bibliotek betaler for å få tilgang til en plattform med åpne bøker, såkalt "diamant" tilgang.

Nasjonale avtaler

Nasjonale avtaler, for eksempel via Helsebiblioteket, er ment å skulle sikre alle innbyggere tilgang til sentrale e-ressurser. Slike avtaler har vist seg å være sårbare, da plutselige kutt i finansieringen og bortfall av innhold gjør tilgangen uforutsigbar. Konsekvensen er at større institusjoner må opprettholde egne, løpende abonnementer i tillegg, for å sikre stabil tilgang til kritiske ressurser for sine brukere.

Samarbeid om e-tidsskriftavtaler

Avtaler i regi av BOTT og UNIT er ofte "transformative" (read and publish), noe som innebærer finansiering for publisering og lesing. Institusjonenes forskere kan dermed publisere i tidsskriftene og innholdet gjøres åpent tilgjengelig (open access), til fordel for alle brukergrupper. De store institusjonene går ofte sammen om å forhandle avtalene, og bredden i innhold sikres på tvers av institusjonene gjennom deres ulike faglige profil.

Digital pliktavlevering

Etter overgangen til digital pliktavlevering har dette materialet blitt mindre tilgjengelig, både for personer med og uten institusjonstilknytning. Biblioteksektoren har tilgang til inntil fire samtidige brukere pr. objekt. Brukere må møte opp fysisk på et bibliotek for å benytte en digital ressurs og det er ikke mulig å reservere. Retningslinjene for bruk gir dessuten svært begrensede muligheter.

<https://www.nb.no/hjelp-og-informasjon/tilgang-til-pliktavlevert-materiale-i-uh-sektoren/>

Samarbeid med folkebibliotek

I lys av dette, det økende kompetansebehov i landet og at stadig flere velger fleksible utdanningsformer, for eksempel samlingsbaserte studier eller nettstudier, ønsker vi å trekke fram at Troms fylkesbibliotek ble tildelt midler til et 3-årig prosjekt, Folkebibliotek som kunnskapsaktør. Prosjektet ble avsluttet våren 2021, og var et samarbeid mellom Universitetsbiblioteket UiT og Troms fylkesbibliotek, og involverte alle bibliotekene i fylket. Formålet var å gi hele befolkningen gode tjenester knyttet til faglitteratur, samt heve kompetansen i folkebibliotekene på fagbibliotek tjenester. Prosjektet har i tillegg vist at folke- og fagbibliotek både har felles brukergrupper og felles utfordringer. Tilgang til faglitteratur via fjernlånstjenesten oppleves for eksempel som ekstra krevende når en økende del av fagbibliotekenes boksamlinger er e-bøker. Dette er en utfordring som begge sektorene må jobbe videre med, for eksempel ved forbedrede lisensbetingelser for e-bøker, og, selvsagt, økt fokus på åpen tilgang til også e-bøker.

I løpet av prosjektperioden ble Troms og Finnmark slått sammen til ett fylke, og Nasjonalbiblioteket har nå innvilget ressurser til et oppfølgingsprosjekt, der også folkebibliotekene i Finnmark skal involveres. UiT er fortsatt med som samarbeidspartner. Her vil det kunne foreligge resultater i prosjektet som kan komme begge sektorer til gode når vi skal diskutere dokumentlevering framover.

Folkebibliotekene har fortsatt en klar rolle når det gjelder å skaffe faglitteratur til befolkningen. En rask undersøkelse av to større folkebibliotek (Trondheim og Tromsø) viser at de strekker seg langt i å hjelpe lånerne. Mer utfordrende bestillinger vurderes individuelt. Folkebibliotekene benytter først og fremst Depotbiblioteket eller andre folkebibliotek, men der disse ikke har det aktuelle dokumentet velges gjerne fagbibliotek i geografisk nærhet, men mange av ønskene må ofte hentes fra UiO. Innføringen av selvbetjent innlån via Bibliofil har ført til mindre kontroll for folkebibliotekene, men det er ikke gitt at dette er negativt.

Det er grunn til å stille spørsmål om det er riktig at vi sender lånerne som har behov for faglitteratur som vi selv ikke har videre til folkebiblioteket. Arbeidsgruppen mener det er viktig å etablere et tett samarbeid mellom fag- og folkebiblioteket for å møte behov for faglige bibliotek tjenester på tvers av sektoren. Prosjektet i Troms er et godt eksempel på dette, men i enkelte tilfeller er kanskje en samtale og gjensidig informasjon en god start.

Konsekvenser for bibliotekene

Spørsmålet blir da om man skal prioritere egne brukere foran eksterne. Et eksempel kan være lærebøker for videregående skole som brukes i forbindelse med lærerutdanningene. Disse er også veldig etterspurt av privatister eller andre som skal ha en enkel innføring i et fag. Om disse bøkene er utlånt til eksterne, vil de ikke lenger være tilgjengelig for studentene på lærerutdanningen når de skal ut i praksis.

Et annet spørsmål dreier seg om hvem de eksterne brukerne er. Det er for eksempel rimelig å anta at de som bestiller pensumlitteratur ved et folkebibliotek kanskje faktisk er fjernstudenter ved egen institusjon, men at de ikke har lært at de da kan bestille dokumentene via Oria, eller at folkebiblioteket de har bestilt fra ikke er tilstrekkelig oppdatert på våre tjenester.

Noen fagbibliotek tar gebyrer for slike tjenester til eksterne, for å kompensere for den økte ressursbruken. Dette er imidlertid ikke en ønsket utvikling for enkeltpersoner, da det vil skape et enda større økonomisk skille mellom de som har råd til og de som ikke har råd til å skaffe seg faglitteratur. Gratisprinsippet står veldig sterkt i sektoren, og det er gode grunner til å stå fast ved dette også i tiden framover.

I arbeidsgruppa ser vi at økt fjernlån og/eller innlån til eksterne er ressurskrevende, både for de små bibliotekene, og også for de aller største, der mengden er betraktelig allerede i dag, særlig innen humaniora og samfunnsfag. Det vil derfor være vanskelig å fastsette helt konkret hvor langt man kan forvente at det enkelte fagbibliotek kan strekke seg for å hjelpe eksterne brukere.

Dette fører til en diskusjon om hva bibliotekene i UH-sektoren skal være, og for hvem. Den nasjonale bibliotekstrategien er nokså tydelig på dette spørsmålet: «I årene fremover er det et mål for fag- og forskningsbibliotekene å ta i bruk de nye mulighetene og virkemidlene for å nå ut i samfunnet. Fag- og forskningsbibliotekene skal være «kunnskapshus» for hele befolkningen» (s. 25). Dette er også i tråd med signalene vi har nevnt over angående livslang læring og det økte kunnskaps- og kompetansebehovet vi ser framover. Det er derfor tydelig at veien videre må være å ha færrest mulig begrensninger på tilgang til faglitteratur for hele befolkningen. For at dette skal skje trenger vi å tenke nytt omkring fagbibliotekenes rolle i samfunnet, og det trengs å allokeres ressurser til å behandle en økt mengde innlån. Både UH-sektoren som helhet og de enkelte institusjonene bør ta del i diskusjonen om hvor tilgjengelig tjenestene skal være for allmennheten.

De aller fleste UH-bibliotek i dag ønsker å prioritere egne brukere. Skal disse prioriteres foran eksterne brukere? Er det riktig å begrense hva som kan lånes ut til folkebibliotek, nettopp for å holde samlingen tilgjengelig for egne brukere i stedet? Dersom vi som samfunn ønsker å legge til rette for læring og kompetanseheving hele livet, er det viktig å få på plass en infrastruktur som sikrer lik tilgang til kvalitetssikret og oppdatert faglitteratur.

Økonomiske konsekvenser

Vi har ikke gått nærmere inn på økonomiske konsekvenser i forbindelse med tjenester til eksterne og ev. endringer i tjenestetilbudet til denne brukergruppen, men vi har valgt å nevne noen generelle betraktninger.

Enkelte tjenester tilbys i hovedsak ikke til eksterne på grunn av høye kostnader, f.eks. innlån fra andre bibliotek. En eventuell endring her ville være svært ressurskrevende, spesielt for de store bibliotekene. Innlån fra andre land er for de største bibliotekene en utgift som dekkes av bibliotekets eget budsjett, de færreste bibliotek i Norge krever gebyr for innlånstjenester fra sluttbruker. Dette er en del av den fjernlånstjenesten vi tilbyr våre brukere. Å kreve en økonomisk kompensasjon for tjenester til eksterne brukere er praktisk mulig. Men en slik endring vil være svært ressurskrevende, spesielt for de store bibliotekene, og vil bare være lønnsom i de tilfeller der den enkelte låner bestiller flere ting. Det vil også være et avvik fra gratisprinsippet. Ser man på problemstillingen i et samfunnsøkonomisk perspektiv er kostnadene de samme, enten innlånet foretas av et fagbibliotek eller et folkebibliotek. Per i dag er fagbibliotekene ressursmessig bedre rustet til en eventuell økning av innlånt litteratur til eksterne enn folkebibliotekene er. Samtidig er det viktig å ta med i betraktningen at UH-bibliotekene er en del av større institusjoner, og er avhengig av bevilgninger som gis ut fra en totalvurdering. Det er derfor viktig å løfte diskusjonene om de økonomiske aspektene både til institusjonsnivå og til nasjonalt nivå.

Enkel tilgang til ulike læringsressurser er et nødvendig utgangspunkt for livslang læring. Vi ser at de nasjonale e-ressursavtalene er sentrale i denne sammenhengen, men avtalene er kostbare og har vist seg å være en sårbar løsning. Veien til bedre vilkår og sikrere tilgang for alle, uavhengig av institusjonstilhørighet, er åpen tilgang. Overgangen til åpen tilgang er kostbar for institusjonene, som finansierer publisering av åpent innhold gjennom sine abonnementer. Det vil fortsatt ta lang tid å sikre åpen tilgang til de fleste e-ressurser.

Diskusjonspunkter

Det ligger ikke i arbeidsgruppens mandat å komme fram til noen bastante konklusjoner på problemstillingene vi her har pekt på, men levere en vurdering av begrensninger og muligheter i dette landskapet. Vi har valgt å løfte fram noen punkter som bør diskuteres før forslag til retningslinjer kan vedtas.

Viktigst er spørsmålet om hvem UH-bibliotekene skal betjene. De aller fleste vil ønske å prioritere egne brukere. Skal disse prioriteres foran eksterne brukere? Er det riktig å begrense hva som kan lånes ut til folkebibliotek, nettopp for å holde samlingen tilgjengelig for egne brukere i stedet? Dersom vi som samfunn ønsker å legge til rette for læring og kompetanseheving hele livet, er det viktig å få på plass en infrastruktur som sikrer lik tilgang til kvalitetssikret og oppdatert faglitteratur.

Det siste året har også vist oss tendenser til nye former for arbeid og samarbeid, der mange har benyttet seg av hjemmekontor. Nedstengte lesesaler og studiesteder har ført til at mange studenter har valgt å reise til sitt hjemsted i stedet for å bli værende ved studiestedet. Noen av disse har benyttet sine lokale folkebibliotek, til tross for at de i teorien har rett på tjenester fra sitt fagbibliotek. Det samme gjelder forskere som kanskje ønsker å benytte et annet bibliotek enn akkurat studiestedets fordi de befinner seg på hjemmekontor i en annen by. Dette må man ta i betraktning når man nå skal vurdere retningslinjer for fjernlån til eksterne brukere.

Denne gruppa skal ikke se på hvordan vi driver tradisjonelt fjernlån. Det er imidlertid grunn til å stille spørsmål om utgangspunktet for vårt mandat, enklere tilgang til litteratur for eksterne brukere, kunne vært løst på en mer smidig måte i biblioteksystemet vårt? Biblioteksøk har en algoritme som finner det eksemplaret som er nærmest brukeren, uavhengig av hvor brukeren holder til. Boka leveres til brukerens foretrukne bibliotek. Kan vi tenke slik innen vårt nettverk av bibliotek, bibliotekconsortiet? Dette vil gi en mer sømløs strøm av litteratur som er mer effektiv og bærekraftig.

Fokuset må være på hvem lager vi retningslinjer for? Vi kan være enige om det overordnede målet om gratis tilgang til alle, og bibliotekenes grunntanke er basert på delingskultur. Samtidig ville de store bibliotekene med sentral plassering vil få størst belastning dersom vi skulle åpne helt opp uten begrensninger, så dette er i aller høyeste grad et ressursproblem.

Arbeidsgruppen ønsker å være forsiktige med å komme med anbefalinger for en hel sektor før rapporten har vært til høring hos både små og store bibliotek, men kommer her med et forslag til anbefalinger fra oss i tråd med mandatet. Når det gjelder utlån fra egen samling har vi ingen skiller på lån eller bestilling fra egen samling. Her er det bibliotek som har begrensninger i dag, for eksempel på pensum og materiale som f.eks. notesett. Poenget med dette er et skille mellom eksterne og interne brukere, men også skille på grad av åpenhet på deler samlingen. Bibliotekene har ikke pensumsamlinger som sådan, og dermed ikke noe spesielt ansvar for å sikre alle studenter tilgang til hver sin pensumbok.

Anbefalinger

Mandatet til arbeidsgruppen var å utarbeide en rapport med anbefalte retningslinjer. Gruppen har ikke diskutert detaljerte rutiner, men har prøvd å ha et overordnet og prinsipielt fokus på de problemstillinger som ligger i mandatet «Hvilke tjenester skal bibliotek innen UH-sektoren yte til brukere fra andre UH-institusjoner og til brukere utenfor UH-sektoren?»

- UH-bibliotekene skal være så gratis som mulig
- Ideelt sett bør vi betjene alle som har behov, men dette må tilpasses lokale forhold.
- UH-bibliotekenes bør ha et så bredt tilbud som mulig til eksterne brukere (med forståelse for at det er lokale avgjørelser som må tas)
- Sektoren bør stanse begrensinger på fjernlån i så stor grad som mulig
- UH-bibliotek bør gi alle registrerte lånere tilgang til å bestille bøker fra egen samling
- UH-bibliotek bør være tilgjengelige for alle brukere i bibliotekets åpningstider i den grad det er praktisk mulig med tanke på tilgang til lokalene
- Det bør legges til rette for walk-in use i alle avtaler med forlag der open access ikke er aktuelt
- Vi må styrke samarbeidet med folkebibliotekene
- UHR bør jobbe for at digitale ressurser i størst mulig grad blir åpent tilgjengelige, også bøker. Fjernlån av e-bøker må inn i lisensene i UNIT-konsortiet. Diskusjonen rundt tilgang til e-ressurser må løftes til høyere politisk nivå

Arbeidsgruppen anbefaler at denne rapporten blir sendt på høring i UH-institusjonene.

Referanser

NOU 2019: 12 (2019): *Lærekraftig utvikling: Livslang læring for omstilling og konkurranseevne*. Kunnskapsdepartementet.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-16/id2512881>

Kunnskapsdepartementet (17.06.2021). «Regjeringen vil gjøre høyere utdanning tilgjengelig for alle». (pressemelding). Hentet 29.09.2021 fra

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/regjeringen-vil-gjore-hoyere-utdanning-tilgjengelig-for-alle>

Kunnskapsdepartementet (2019). Nasjonal bibliotekstrategi 2020-2023 – Rom for demokrati og dannelse. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nasjonal-bibliotekstrategi-2020-2023---rom-for-demokrati-og-dannelse/id2667015/>

Universitets- og høyskoleloven. (2005). Lov om universiteter og høyskoler (LOV-2005-04-01-15). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-04-01-15>

Nasjonalbiblioteket (u.å.). «Folkebiblioteket som kunnskapsaktør». Hentet 29.09.21 fra <https://bibliotekutvikling.no/prosjektbank/prosjekt/folkebibliotek-som-kunnskapsaktor/>